

Академія педагогічних наук України
Лабораторія гуманізації освіти і виховання АПН України
Херсонська середня з поглибленим вивченням англійської і
німецької мов школа гуманітарної праці

**ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ
«ОСНОВИ ТЕОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»**

Херсон

Друкується за рішенням науково-методичної ради ШГП
(протокол №4 від 14.08. 2006 р.)
Рекомендується до друку лабораторією гуманізації навчання і
виховання АПН України (протокол №4 від 22.08. 2006 р.)

Програму склав: Цуркан Ігор Миколайович – кандидат філологічних
наук, доцент кафедри українського
літературознавства Херсонського державного
університету

Цуркан І. М.
Ц 87 Програма спецкурсу «Основи теорії української літератури».
– Херсон: Айлант, 2006. – 24 с.

Курс "Основи теорії української літератури" покликаний розвивати
естетичні смаки, пізнавальні інтереси учнів та сприяти формуванню
духовно розвиненої особистості.

Вивчення літератури поглиблює та розвиває інтелектуальний
потенціал учня, формує його здатність об'єктивно оцінювати художні
твори.

ББК 74.261.8

© ви-во ШГП, 2006
© ви-во «Айлант», 2006

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Процес духовного відродження української нації як передумови і
складової частини державного становлення визначили головне
спрямування сучасної школи — гуманізацію і гуманітаризацію освіти,
демократизацію всього навчально-виховного процесу.

Літературі у школі завжди надавалось виключне значення, бо з
нею перш за все пов'язана мета навчання і виховання молоді —
формування особистості в усіх значеннях цього слова: світогляд,
моральність, інтелектуальний і емоційний розвиток, етична, естетична,
мистецька, мовна культура тощо.

Згідно з програмою з української літератури в старших класах (9—
11) починається системне вивчення курсу української літератури. Учні
мають осягнути все розмаїття літературних напрямів, течій, стилів,
опанувати твори різних митців — від давнини до сьогодення. Вони
сприяють глибшому сприйняттю художніх текстів, зануренню в їх
глибинні прошарки, формуванню в учнів читацьких навичок.

Вивчення української літератури як профільного предмета у
сучасній школі передбачає розширення обріїв філологічного та
загальногуманітарного мислення школярів, озброєння їх методикою
здійснення аналізу художнього твору за складнішими (порівняно з
класами універсального профілю) схемами, вивчення літературних
явищ у щонайширшому світоглядно-філософському та
культурологічному контексті доби, в зіставленні з типологічно
спорідненими явищами світової та національної культури, зі світовим
літературним процесом.

Щоб глибоко усвідомлювати створені письменником художні
образи, тонко відчувати поетичну ідею, необхідно знати мову
мистецтва, його специфіку. Важливу роль у системному формуванні
учнівських знань про літературу як цілісне естетичне явище відіграють
теоретико-літературні поняття. Без теорії літератури вчитель не може
забезпечити принцип науковості у викладанні літератури. Глибина
аналізу тексту залежить від засвоєння учнями літературознавчих
понять.

В умовах переорієнтування освітньої системи на особистісний
розвиток школяра, обов'язкового врахування в моделюванні курсу
освоєння ним основ наук його здібностей, можливостей, потреб і
запитів, посилення спрямованості навчально-виховного процесу на
плекання творчих здібностей і обдарувань учнівської молоді,
створення умов для якнайповнішої реалізації творчого потенціалу
талановитих вихованців є запровадження в навчальній практиці
спецкурсів, оскільки вони сприяють спеціалізації навчання,
формуванню в учнів стійких інтересів до предметів певних курсів.

Зважаючи на зміст засвоюваного програмного матеріалу з
української літератури, на віковій особливості учнів, рекомендуємо
відповідний спецкурс (курс профільного доповнення) для 9—11 класів
філологічного профілю (34 години у кожному із класів), причому даний
курс може вивчатися не тільки в класах зі спеціалізацією української

філології, а у класах зі спеціалізацією іноземної філології та комбінованими спеціалізаціями.

Програму розроблено з урахуванням завдань філологічної освіти та профільної підготовки учнів середньої школи, сучасного стану літературознавства та супровідних і допоміжних дисциплін, потреб і запитів школярів, кола їхніх зацікавлень та інтересів, а також звичаєних форм підготовки фахівців філологічної спеціалізації.

Мета спецкурсу «Основи теорії літератури» — дати учням основні відомості з теорії літератури у певній системі, схарактеризувати специфіку, структуру й сучасний стан літературознавства як науки про мистецтво слова, способів моделювання дійсності, дати уявлення про специфіку художньої літератури як мистецтва, його природу, закономірності та основні функції (проблеми художнього образу), про зовнішню архітектоніку і внутрішню структуру художнього явища як такого (проблема літературно-художнього твору), зрештою, про природу і закономірності літературного процесу. При цьому курс спрямовано на те, щоб сформувати в учнів систему знань, умінь і навичок стосовно аналізу категорій змісту і форми літературного твору, способів відображення дійсності, підготувати їх до теоретичного сприймання, осмислення, оцінювання й відображення явищ літератури, осягнення літературного процесу як цілісного потоку подій та явищ — тобто з основних теоретико-літературних понять.

Курс спрямований на те, щоб допомогти учневі оволодіти основними навичками і вміннями роботи з науковою та критичною літературою, прийомами систематизації засвоєної інформації, вміння її використовувати у відповіді на конкретні запитання, а також при самостійному аналізові художнього тексту.

На матеріалі аналізу конкретних літературних явищ учні вивчають вузлові теоретичні поняття традицій і новаторства в літературі; сюжету та композиції; характеру — образу — типу; роду та жанру; напрямку, течії, стилю на різних етапах розвитку літератури.

У процесі опанування понять з теорії літератури на вчителя чекають проблеми, пов'язані з тлумаченням літературознавчих термінів і специфікою щодо вивчення теоретичних понять у школі.

Більшість літературних понять мають різне тлумачення у словниках і довідниках, немає їх усталених визначень, певних характеристик. Така розбіжність пояснюється тим, що більшість з них є умовними і багатозначними, до того ж вони змінювалися протягом дії літературного процесу і внаслідок своєї багатозначності та історичності набули різних тлумачень, що є цілком природно. Проте багатозначність термінів аж ніяк не заперечує їх глибокого вивчення протягом історії розвитку літератури. Тому учитель літератури має не стільки прагнути абсолюту у визначенні понять, скільки пояснити учням їхню сутність та історичний характер (коли виникає певне явище, які його характерні ознаки, як воно змінювалося, взаємодіяло з іншими явищами, хто представляє його на різних етапах тощо).

Загальними методичними принципами, якими слід керуватися під час вивчення теоретико-літературних понять є:

— **принцип науковості** полягає у відповідності тлумачення понять теорії літератури, що вивчаються у школі, сучасному рівню літературознавчої науки;

— **принцип наступності**. Вчитель має врахувати ті знання, які учні вже мають, й відштовхуватися від них, вводячи нові поняття. Деякі поняття поглиблюються, уточнюються, деякі дають можливість узагальнити те, що вже вивчалось раніше. Словесникові слід вказати на місце нового поняття в системі інших літературознавчих понять, його співвідношення з літературними явищами;

— **принцип доступності**. Ряд наукових понять взятих із наукової літератури вчителю слід певною мірою адаптувати, щоб вони стали зрозумілими учневі;

— **принцип співвідношення** понять з теорії літератури з літературними творами, явищами, спадщиною митців, твори яких вивчаються. До введення нових понять можна прямувати двома шляхами: 1) дати визначення поняття, а потім показати спосіб його виявлення на літературних прикладах; 2) на підставі вивчення літературних творів, явищ узагальнити знання учнів, подавши нове теоретико-літературне поняття.

У будь-якому разі теоретичні поняття не мають бути відокремлені від художнього тексту, літературних явищ. Скажімо, вчитель після визначення певного поняття може запропонувати учням знайти у художньому тексті приклади, які ілюструють дане поняття. Або самим дійти до визначення теоретичного поняття, наприклад «шекспірівський сонет», поррахувавши кількість рядків і визначивши види римування в ньому. Теоретичні поняття стають зрозумілими і навіть цікавими лише тоді, коли вони подаються на основі спостереження над великою кількістю різнобічного літературного матеріалу;

— **принцип опори** на культурологічний контекст. Більшість літературознавчих понять так чи інакше пов'язані з історією культури і стосуються мистецьких явищ також (наприклад романтизм, бароко, класицизм, модернізм, гротеск тощо);

— **принцип багатозначності**. Літературознавчі поняття, як правило, багатозначні, тому один і той самий термін може вказувати на різні явища (наприклад: *модернізм* — літературно-мистецький напрям і сукупність різноманітних явищ у мистецтві кінця XIX — XX ст.);

— **принцип історизму**. Кожне з теоретико-літературних понять має свою історію. Літературознавчі терміни змінювалися протягом розвитку літератури й мистецтва. Врахування історичності літературознавчих понять допоможе вчителю сформувати в учнів цілісне уявлення про літературний процес і його динаміку.

Знання учнів із теорії літератури часто не відзначаються дійовим характером. Нерідко учні просто механічно заучують визначення з шкільного підручника, не завжди вміють пов'язати теорію з практикою. Теорія літератури сприймається ними, як щось формальне. Процес засвоєння учнями теоретико-літературних понять вимагає належної

системності в роботі вчителя. Всі теоретико-літературні поняття, що їх повинні засвоїти учні, можна поділити на три групи. До першої належать ті з них, усвідомлення яких сприяє розумінню специфіки літератури як мистецтва слова, її соціальних функцій (художній образ, типовість художнього зображення, єдність змісту і форми, народність літератури тощо). Друга група понять стосується переважно структури художнього твору (тема, ідея, жанр, композиція тощо). Третя група допомагає учням осмислити закономірності процесу розвитку літератури (літературні напрямки, художні методи, стилі та ін.). Без засвоєння цих понять не можна забезпечити потрібного літературного розвитку школярів.

Процес формування теоретико-літературних понять включає ряд етапів: спостереження у процесі вивчення художнього твору окремих закономірностей літературних явищ, увага до них під час аналізу інших творів, знаходження найсуттєвіших ознак і визначення певних закономірностей цих явищ, теоретичне визначення понять, оперування ними у нових умовах, їх розширення і поглиблення.

У процесі вивчення елементів теорії літератури можливі різноманітні види роботи, спрямовані на розвиток творчого мислення, уяви. Наприклад, з'ясовуючи віршові розміри, учитель дає завдання учням, які мають літературні нахили, скласти вірш на запропоновану тему і визначити його розмір.

З метою створення ігрових ситуацій під час з'ясування і поглиблення знань із теорії літератури можна використовувати ребуси, лото, чайнворди, кросворди, криптограми, літературні доміно, аукціони та ін.

У систематизації теоретико-літературних понять важлива роль належить графічним таблицям із теорії літератури, які показують взаємозв'язок між окремими поняттями, окреслюють їх місце у загальній системі понять. Наприклад, графічна таблиця про роди і жанри літературних творів дає учням чітке уявлення, у якому співвідношенні між собою є епічні, ліричні та драматичні твори, які види й підвиди художніх творів включає кожен із цих родів.

З усього зазначеного випливає, що засвоєння учнями теоретичних понять на кожному етапі має свою специфіку. Це зобов'язує словесника кожного разу шукати відповідні методи і прийоми роботи над науковими поняттями. Поглиблюючи і розвиваючи раніше засвоєні теоретичні поняття, вчитель підпорядковує свою працю вирішенню більш складної задачі — розвитку естетичних смаків і мистецьких зацікавлень школярів. Він добивається того, щоб засвоєними теоретичними поняттями учні обов'язково користувалися в своїй усній і письмовій мові.

Опанування учнями теоретико-літературних понять — одна з важливих ланок літературної освіти. Без цього неможливе повноцінне осягнення художньої літератури як мистецтва слова.

У зв'язку з цим доцільно також визначити рівні опанування учнями теоретичних понять. Ці рівні вчитель має враховувати під час оцінювання та мотивації оцінок школярів, а також укладання завдань для тематичної атестації.

Рівень засвоєння учнями понять із теорії літератури	Характеристика
Початковий рівень	— учень механічно відтворює теоретичні визначення понять, не розуміючи їхньої сутності, не співвідносячи з явищами літератури, іншими поняттями.
Середній рівень	— учень знає і усвідомлює визначення понять з теорії літератури, може навести приклади їхніх виявів у літературі.
Достатній рівень	— учень не тільки знає та усвідомлює визначення теоретико-літературних понять, але й може застосовувати їх під час вивчення художніх текстів, знайти приклади, що відповідають вивченим поняттям у творах художньої літератури, співвіднести з іншими поняттями.
Високий рівень	— учень знає та усвідомлює визначення теоретико-літературних понять, може самостійно розкрити їх сутність, навести приклади, знайти їх прояви в літературі; — використовує поняття у процесі аналізу художніх творів, характеристиці образів тощо; — співвідносить теоретико-літературні поняття з іншими, з окремими явищами і всім ходом літературного й мистецького процесу, з творчістю митців; — розуміє еволюцію теоретико-літературних понять в історії літератури, ідентифікує їх у текстах різних епох, напрямів, течій тощо.

Зміст, характер занять, форма й методи вивчення матеріалу — все це визначається насамперед учителем, його поглядами на доцільність певного виду роботи, естетичними смаками, фаховим рівнем і досвідом. Ураховуючи все це, кожен учитель вносить певні зміни й доповнення до програми курсу. Розподіл годин між темами — орієнтовний. Учитель може змінювати кількість годин на вивчення тої чи іншої теми, що дасть змогу творчо підходити до реалізації літературної освіти.

9-Й КЛАС (34 ГОДИНИ)

ВСТУП (2 години)

Літературознавство як наука

Взаємозв'язок літературознавства з іншими науковими дисциплінами: лінгвістикою, історією, фольклористикою, мистецтвознавчими дисциплінами (театр, кіно, живопис, музика, хореографія), естетикою, психологією, філософією, народознавством, етикою, математикою та ін.

Основні літературознавчі дисципліни: теорія літератури, історія літератури, літературна критика, компаративістика. Взаємозв'язки літературознавчих дисциплін.

Допоміжні літературознавчі дисципліни: бібліографія художньої літератури і літературознавства, літературознавче джерелознавство, текстологія, палеографія, перекладознавство та ін.

ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ (2 години)

Література як вид мистецтва

Наука і мистецтво. Визначення поняття «література». Специфіка відображення дійсності наукою і художньою літературою. Види мистецтва, їх походження, класифікація. Синкретизм первісного мистецтва і виділення з нього літератури. Поділ мистецтв на основі специфіки різних його видів із категоріями часу і простору: просторові, часові, просторово-часові. Рецептна класифікація: слухові, зорові та синтетичні види мистецтва. Плюси і мінуси даних класифікацій.

Засоби образотворення. Універсальність літератури з поміж інших видів мистецтва. Слово як «клітина», «молекула» літературного твору. Мистецтво слова.

РОДИ Й ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРИ (11 годин)

Загальне поняття про роди і жанри літератури

Рід, жанр, жанровий різновид. З історії вивчення родів і жанрів літератури. Різні підходи вчених щодо розмежування епосу, лірики та драми. Жанрова система літературних творів.

Епічний рід літератури

Генезис і родові ознаки епосу. Епос як зображальний рід літератури. Система епічних жанрів. Групування епічних жанрів залежно від масштабів зображення подій і доль (малі, середні та великі форми).

Малі форми епічних творів: новела, оповідання, нарис, есе. Новела як жанр літератури. Історія виникнення. Основні риси новели. Оповідання як найпоширеніший літературний жанр. Жанрові межі оповідання і новели. Нарис — жанр на межі мистецтва слова і журналістики. Документальне та публіцистичне начало нарису. Роздуми і асоціації як головний об'єкт відтворення в есе. Сильові особливості есе.

Повість — епічний твір середньої жанрової форми. Жанрові особливості повісті.

Великі епічні твори: роман, епопея. Зародження і розвиток романного жанру. Роман, як головний, домінуючий жанр сучасного епічного роду літератури. Сюжетно-композиційні особливості роману. Різновиди роману. Особливості відображення епохальних подій людства в епопеї. Діалогія, трилогія, тетралогія та ін.

Жанрові різновиди епічних творів за змістом: етнографічні, побутові, історичні, психологічні, соціальні, філософські, авантюрно-пригодницькі, лицарські, фантастичні, детективні та ін.; за формою: біографічні, в новелах, хроніка тощо.

Ліричний рід літератури

Генезис і родові ознаки лірики. Лірика — один із трьох основних літературних родів. Специфіка ліричної поезії. Творчість великих поетів античності (Сапфо, Гораций, Овідій), доби Відродження (Петрарка, Шекспір), романтизму (Гейне, Байрон, Шеллі, Міцкевич). Витоки української лірики. Ліричний образ, ліричний герой і образ автора.

Тематичний поділ ліричних творів. Відображення подій суспільно-політичного життя та оспівування постатей відомих історичних осіб у громадянській (суспільно-політичній) ліриці. Філософське осмислення світу людиною у філософській ліриці. Передача роздумів і почуттів поета, викликані картинами та явищами природи у пейзажній ліриці. Вираження переживань героя, пов'язані з його особистим життям у інтимній ліриці.

Медитативна лірика (твори, в яких автор розмірковує над проблемами людського буття, здебільшого схилившись до філософських узагальнень). Спирання на асоціації та інтонаційні оцінки емоційної сфери читача у сугестивній ліриці.

Жанровий поділ лірики. Тип переживання поета. Основні жанри лірики: ода (хвалебний вірш), послання (вірш у формі звертання до якоїсь особи чи групи людей), епіграма (сатиричний вірш), елегія (вираження настрою смутку, журби), романс (вірш пісенного типу на тему кохання), гімн (урочистий вірш проگرامового звучання), медитація (вірш філософського змісту), вірш (невеликий ліричний твір, написаний у віршовій формі). Історія і сучасний стан жанрових різновидів лірики.

Драматичний рід літератури

Генезис і родові ознаки драми. Зображення дійсності безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів у драматичних творах. Давньогрецька драма (обряди на честь богів). Культ Діоніса. Церковна драма (містерії, міраклі та мораліте). Світський театр (фарс, інтерлюдія). Міжжанрові сплави, взаємопроникнення жанрових форм у ХХ ст. Домінування жанрів-гібридів (трагікомедія, трагіфарс). Витоки української драми (народна драма, вертеп, шкільна драма). Драма і театр. Театр корифеїв. Епічна та лірична драма.

Трагедія — драматичний твір, що ґрунтується на гострому непримиренному конфлікті особистості. Глибокий філософський зміст конфлікту. Неминуць загибелі головного героя.

Комедія — драматичний твір, у якому засобами комічного (гумору, сатири, сарказму) розвінчуються негативні суспільні й побутові явища. Розкриття смішного в навколишній дійсності чи людині.

Давньогрецька комедія. Комедія Шекспіра, Мольєра, Бомарше. Різновиди комедії: комедія-балет (поєднання слова, танцю, пантоміми, музики, образотворчого мистецтва), комедія ситуацій (несподівані сюжетні ситуації, збіги обставин), комедія масок, або комедія дель арте (побудова на імпровізації, гротеску, карнавальних елементах), комедія характерів (гіпертрофія рис героя, розкриття психології характеру).

Драма — п'єса з гострим змістом соціального чи побутового характеру. Розкриття психології, мотивації вчинків і дій героїв. Відображення різноманітних сфер життя: історичні, соціально-побутові, міфологічні, релігійні, політичні та ін.

Трагікомедія — драматичний жанр, у якому поєднано елементи трагічного і комічного.

Інтермедія — жанр невеликої комічної п'єси або сцени, яку виконували між діями основної п'єси.

Водевіль — невелика п'єса легкого комедійного змісту.

Мелодрама — п'єса з гострою інтригою, різким протиставленням. Морально-дидактична тенденція п'єси.

Ліро-епос та інші міждодові й суміжні утворення

Ліро-епічні жанри: балада, дума, байка, сатира, співомовка, поема та ін. Зображення людини у двох планах: передача подій її життя та переживання, емоції, настрої.

Балада — невеличкий фабульний твір, в основі якого лежить певна незвичайна пригода. Ознаки епосу, лірики і драми в сучасній баладі.

Співомовка — невеликий вірш сатиричного або гумористичного змісту. Народний світогляд як основа співомовки.

Поема — віршований твір із напруженим динамічним розвитком подій. Злиття воедино епічних (події, сюжет, характер) і ліричних елементів (авторське переживання, ліричні відступи, ліричний герой). Жанрові різновиди: епічна, лірична і драматична поема.

Драматична поема. Синтез драматичних і ліро-епічних засобів відображення дійсності. Гостра боротьба ідей, символічність картин і образів, філософська спрямованість, тяжіння до фантастики, умовність форм.

Роман у віршах — найбільш розгорнута за обсягом форма ліро-епічного жанру.

Мемуари — суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, здійснене письменником у художній формі. Два часових плани. Жанрова ієрархія (некрологи, письменницькі записки, нотатки).

Кінодраматургія (кіносценарій — кіноп'єса). Збереження основних ознак п'єси (діалог, монолог, полілог) з урахуванням специфіки кіномистецтва. Жанри: кіноповість, кіноопея, конороман, кінопоема, кіноновела.

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ (6 годин)

Структура і елементи змістової організації літературно-художнього твору

Формозмістова єдність. Поняття зміст і форма художнього твору. Змістові чинники художнього твору. Тема. Тематика. Наскрізна тема творчості письменника. Мотив.

Проблема художнього твору. Проблематика.

Фабула. Міра розгорнутості фабули. Епічна та лірична фабула. Літературний характер. Пафос художнього твору. Види пафосу: трагічний, героїчний, сентиментальний, романтичний, сатиричний та ін.

Ідея художнього твору. Ідея авторська та об'єктивна. Головна та похідна ідеї.

Структура та елементи внутрішньої форми художнього твору

Сюжет художнього твору. Сюжет і фабула. Перипетійна та характерологічна функція сюжету. Хронікальний і концентричний тип сюжету.

Внутрішня організація сюжету. Конфлікт (колізія, інтрига). Основні елементи сюжету: експозиція (пряма, затримана та розпорошена), зав'язка, розвиток дії, кульмінація та розв'язка.

Додаткові елементи сюжету: передісторія, подальша історія, пролог, епілог, ретардація, вставні епізоди.

Композиція (архітектоніка, структура) художнього твору. Складники композиції: фабула, сюжет, позафабульні чинники, розміщення персонажів, предметна деталізація, структурні компоненти художньої мови, варіювання способів оповіді, співвіднесення мовностилістичних рівнів тексту тощо.

Позасюжетні елементи: вставні епізоди, авторські відступи (ліричні, історичні, філософські, публіцистичні, проблемні тощо), епіграф, присвята, заголовок, художнє обрамлення. Дискусійні погляди на позасюжетні елементи твору.

Система образів художнього твору

Художній образ як форма відображення дійсності (образ-персонаж, образ-пейзаж, образ-інтер'єр). Структура літературно-художнього образу. Види літературно-художнього образу: типовий, гротеск, символ, алегорія.

Образи дійових осіб (персонаж, оповідач, розповідач). Засоби творення образу людини (зовнішній вигляд, психологічний аналіз, характер персонажа, пряма авторська характеристика, характеристика іншими персонажами, зображення соціального оточення, наявність прототипа тощо). Види образів-персонажів (ліричні, драматичні, епічні). Групування персонажів у творі (за класовою ознакою, за своєю суттю, за сюжетною роллю, на основі їхньої безпосередньої участі у конфлікті). Образ творця твору (образ автора). Образ читача.

Образ природного оточення. Пейзаж у художньому творі. Сільський (природний) та урбаністичний пейзаж. Ліричний пейзаж, пейзаж настрою, самоцінний, вигаданий (фантастичний), пейзаж-символ.

Портрет. Портрет-опис, портрет-порівняння, портрет-враження. Стислий (мінімум деталей), докладний (деталізований), портрет статичний, портрет динамічний.

Образ речового оточення. Інтер'єр у художньому творі. Інтер'єр як засіб характеристики персонажа. Інтер'єр — місце дії та чинник, що впливає на розвиток дії. Інтер'єр характеризує: соціальний статус, риси характеру, сферу уподобань і поглядів персонажу.

ХУДОЖНЯ МОВА (10 годин)

Мова художньої літератури

Розмовна мова. Наукова мова. Мова літературна і художня (мова художньої літератури). Художньо-мовленнєва організація літературного твору. Засоби словотворчого увиразнення мовлення (неологізми, зарозуміла мова).

Лексико-синонімічні засоби увиразнення мови

Група слів із історичним забарвленням: архаїзми, історизми. Слова іншомовного походження: варваризми, макаронічна мова, екзотизми, старослов'янізми. Стилійстично забарвлені слова: діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, арготизми (також: сленг і вульгаризми), просторіччя, поетизми, термінологіями, канцеляризмами.

Засоби контекстуально-синонімічного увиразнення мовлення (тропи)

Прості тропи: епітет і порівняння (просте й поширене, присднувальне, заперечувальне).

Складні тропи: метафори (прості, поширені або розгорнуті), різновиди метафори: персоніфікація (уособлення) та алегорія; метонімія, синекдоха, перифраз, евфемізм, антономазія, асоціонім, іронія, гіпербола, літота, оксиморон, алегорія, символ.

Синтаксичний рівень художньої мови

Стилійстичні фігури. Три типи стилійстичних фігур. I тип — фігури пов'язані з відхиленням від певних логіко-граматичних норм оформлення фрази: інверсія, анаколуф, еліпсис, асиндетон (або безсполучниковість). II тип — фігури пов'язані з відхиленням від певних логічно-сміслових норм оформлення фрази (фігури повтору, зіставлення, протиставлення). Прості фігури повтору: звукові (алітерація, асонанс, рима); словесні (простий прямий повтор, багатосполучниковість, плеоназм, тавтологія); фразові (синтаксичний паралелізм, анафора, епіфора). Фігури зіставлення (ампліфікація, градація, параномазія). Фігури протистояння (антитеза та оксюморон). II тип — фігури, пов'язані з відхиленням від певних комунікативно-логічних норм оформлення фрази, — так звані риторичні фігури: звертання, запитання, заперечення, оклику.

УЧНІ ПОВИННІ ЗНАТИ:

— основні та допоміжні галузі дисципліни, їх взаємозв'язок, формування поглядів на літературу, її роль та призначення;

— зв'язок літературознавчої науки з такими гуманітарними дисциплінами як історія, соціологія, філософія, естетика, мовознавство, фольклористика;

— образний характер художньої літератури, типи художніх образів: літературний образ, портрет, літературний характер, літературний тип;

— єдність змісту і форми в художньому творі;
— основні елементи змісту: тема, ідея, проблема, пафос;
— формотворчі складники художньої літератури: мотив, сюжет, композиція;

— генологія: поняття про роди і жанри літератури, зв'язок жанру і стилю, класифікація та дифузія жанрів;

УЧНІ ПОВИННІ ВМІТИ:

Освоєння теоретичного матеріалу передбачає практичні вміння:

— володіння термінологічним апаратом сучасного літературознавства;

— вироблення навиків літературної полеміки стосовно теоретичних проблем та аналізу художнього тексту;

— аналіз художнього тексту: визначення компонентів твору — тема, проблема, пафос;

— порівняльна характеристика споріднених за жанрами творів, зокрема новели та оповідання, визначення подібного й відмінного між ними;

— визначення компонентів сюжету та композиції на матеріалі художніх текстів;

— визначення тропів у ліричному та прозовому творах;

10-Й КЛАС (34 ГОДИНИ)

ВСТУП (1 година)

Віршування (версифікація) як мистецтво творення віршів і одночасно — розділ теорії літератури. Історія віршознавства.

МОВА ПРОЗОВА Й ВІРШОВА (2 години)

Система організації поетичної мови

Форми вираження поетичної мови: прозова і віршова та їх характерні риси. Художні закони прози.

Віршова мова. Віршовий ритм. Формування віршового ритму. Первинний і вторинний ритм.

СИСТЕМИ ВІРШУВАННЯ (11 годин)

Метричне віршування

Система версифікації як естетична категорія. Квантативне (метричне) та квалітативне (якісне) віршування. Античне віршування як класичний приклад квантативного віршування. Гекзаметр і пентаметр.

Силабічне віршування

Основні принципи на яких ґрунтується силабічне віршування: рівноскладовість, поділ віршового тексту на ритмічні одиниці, кількість складів, парне римування.

Силабо-тонічна система

Походження силабо-тонічної системи віршування. Дво- і трискладові стопи. Основні метри (хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест). Допоміжні метри (спондей, пірихій, молос, трибрахій, амфімакр, бакхій, антибакхій).

Народне віршування

Основні ознаки народного вірша (злитність тексту і мелодії, їх одночасне виникнення і формування). Розмовний вірш (райшок). Речитативний вірш. Пісенний вірш. Коломийковий вірш. Шумка.

Тонічне віршування

Основні принципи тонічного віршування. Змістова характеристика тонічної системи: інтонаційна розкутість, відсутність регламентованого закріплення наголосів на певних місцях, підпорядкованість мовній, фразовій, словесній ритмомелодиці, напівнаголошування та двонаголошування. Типи тонічного віршування: народне та літературне. Різновиди тонічного вірша: акцентний вірш, дольник (паузник) і тактовник.

РИТМОТВОРЧІ ЕЛЕМЕНТИ (3 години)

Стопа

Стопа як умовна одиниця ритму у метричній і силабо-тонічній системах віршування. Двоскладові (ямб, хорей, пірихій, спондей), трискладові (дактиль, амфібрахій, анапест, бакхій, молос) і чотирискладові (пеон) стопи. Висока, висхідна, спадна, закрита, перехідна стопи. Одномірні та різномірні стопи. Розмір вірша, метр. Цезура — ритмічно-інтонаційна внутрішня пауза. Мала і велика, чоловіча і жіноча цезура. Клаузула та її види (односкладова — чоловіча, двоскладова — жіноча, трискладова — дактилічна та гіпердактилічна).

РИМА ТА ОСНОВИ РИМУВАННЯ (3 години)

Рима. Функції рими у вірші (ритмотворча, зміна характеру ритмічного руху вірша, естетична, магічна, ритмоінтонаційна, жанрововизначальна та ін.). Композиційне значення рими.

Класифікація рим: за частотою вживання: банальні (зужиті) та вишукані (нові, незвичні) рими; за подібністю звучання: точні (грубі), неточні (неглибокі), асонанси, консонанси, нерівноскладні, нерівноударні рими; за місцем наголосу: чоловічі, жіночі, дактилічні, гіпердактилічні рими; залежно від граматичної форми співзвучного матеріалу: одногрупні (граматичні) і різногрупні (неграматичні); залежно від кількості слів, що входять до складу рими: прості, складні, каламбурні, тавтологічні, рефренні (повторні).

Римування або римів інтервал. Види римування: парне, перехресне, кільцеве, монорим, тернарне, терцинне, кватернарне, альтернант. Білий вірш.

СТРОФІКА (11 годин)

Специфіка строфічного членування віршової мови

Строфа як ритмічна одиниця поетичного твору. Антична строфа. Астрофічні поезії. Мозаїчна строфіка.

Класифікація строф

Прості та складні строфи. Двовірш (дистих). Олександрійський вірш як окремий різновид двовірша. Тривіршові строфи: терцет. Чотиривіршові строфи: катрен. Станси, альба, шаїрі, рубаї. Багатовіршові (складні) строфи: п'ятивіршові (пентина), шестивіршові (секстет), семивіршові (септина), восьмивіршові (октет), дев'ятивіршові (нона), десятивіршові (дециверса), чотирнадцятивіршові (онегінська строфа) та ін. Специфіка строфічної будови.

Канонічні строфи

Особливості канонічних строф. Алкеєва строфа, терцини, віреле, хоку. Сонет класичний і шекспірівський. Вільні сонети, брахісонет, перевернуті сонети. Експериментальні різновиди сонетів: «кульгаві»,

«безголові», «кострубаті», «хвостаті» та ін. Вінок сонетів. Український сонетарій.

Рефренні форми

Рефрен. Рефренні форми: тріолет, рондо, рондель, французька балада, глоса, газель та ін.

Екзотична строфіка

Художня екзотика. Екзотичні строфічні форми: вірш-діалог, буриме, зорова (візуальна або графічна) поезія: акровірш, безостих, фігурний вірш, паліндроми (перевертень), симетрія та ін.

Вільні вірші

Особливості вільного вірша. Верлібр та його принципи. Синтаксичний верлібр. Інтелектуальний верлібр. Світовий та український верлібр.

УЧНІ ПОВИННІ ЗНАТИ:

- основні ознаки вивчених теоретичних понять;
- засоби версифікації: квантативна, силабічна, силабо-тонічна, тонічна системи віршування, народнопісенний вірш та верлібр, національні особливості версифікації;
- рими, їх особливості.

УЧНІ ПОВИННІ ВМІТИ:

- визначати віршові розміри;
- здійснювати цілісний аналіз поетичного твору.

11-Й КЛАС (34 ГОДИНИ)

ВСТУП (1 година)

Художня література як одна із форм діяльності людини. Художній твір як явище мистецтва, новий ірреальний світ, створений письменником. Роль і місце літератури в житті нації. Розвиток літератури.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК (21 година)

Художній (творчий) метод

Природа художнього методу. Категорія художнього методу. Художній метод і літературний напрям. Романтичний і реалістичний метод.

Індивідуальний стиль

Багатозначність терміну «стиль». Стиль літературного твору. Високий, середній і низький стилі. Індивідуальний авторський стиль.

Літературний напрям

Категорія напрямку. розгалуження напрямів: течія та школа. Основні літературні напрями.

Бароко. Етимологія терміну «бароко». Архітектурне бароко. Європейське літературне бароко. Синтетичність бароко. Стилістичні та поетичні риси, найпоширеніші теми бароко. Своярідність поетики бароко (поєднання різномірних, протилежних елементів і форм). Парадоксальне поєднання непоєданого. Інакомовність. Українське бароко.

Класицизм. Культ «класиків» (наслідування античного мистецтва). Полеміка з літературним бароко.

Нормативна естетика класицизму. Ієрархія жанрів («високі» та «низькі»). Принцип трьох едностей для драматургії: єдність місця, єдність часу, єдність дії. Нормативна естетика у прозі Н.Буало «Мистецтво поезії» (1674). український класицизм.

Сентименталізм. Естетичні принципи сентименталізму. Сентиментальний культ почуття, демократизація героя. Зміна жанрової системи літератури (подорожні нотатки, епістолярний роман, елегія, ідилія, «міщанська драма», «сльозлива драма» та ін.). Відкидання класицистичних канонів. Демократизація мови. Український сентименталізм.

Романтизм. Історія зародження та розвитку романтизму. Естетичні принципи літератури романтизму. Почуттєвість, суб'єктивізм. Реальність і фантастика, романтична ідилія. Романтичні «два світи». Романтизм і фольклор. Український романтизм.

Реалізм. Історія терміна «реалізм». Часові межі реалізму. «Критичний реалізм». Деміфологізація літератури. Реалізм і натуралізм. Основні художні методи реалізму. Принципи соціальності та історичності. Реалізм ХХ ст. «Соціалістичний» реалізм.

Натуралізм. Фактографічне й безпристрасне відтворення дійсності. Е.Золя та школа письменників-натуралістів. Натуралізм як мистецтво фактографії та документальності.

Модернізм

Історія виникнення модернізму. Примат форми над змістом. Основні ознаки модернізму. Модерністські напрями.

Імпресіонізм. Імпресіоністичний стиль у мистецтві. Імпресіоністична образність у живописі та літературі.

Символізм. Французький символізм. Поетика символізму. Символ як фундамент усього напрямку. Символічний образ. Музика й поезія. Український символізм.

Імажинізм. Естетична теорія Г'юма. Основні принципи імажинізму: економія слів, пряме відношення до «речі», узгодження композиції вірша з його музикою». Російська літературна школа імажинізму. Синтез високого і низького, ліричного і комічного, «чистого» і «нечистого».

Футуризм. Футуристичні маніфести художників, музикантів. Маніфест як найбільш адекватне вираження італійського футуризму. Протиставлення старій культурі нову антикультуру. Російський футуризм. Український футуризм і Михайль Семенко.

Акмеїзм. Естетична програма російського акмеїзму. Виступ за відображення земного, конкретного, предметного та ясного світу. Логос (осмислене слово) як «будівельний матеріал» поетики акмеїстів.

Експресіонізм. Історія становлення і розвитку експресіонізму. Риси експресіоністичної поетики: свідомо деформація картин дійсності, тяжіння до абстрактного узагальнення, загострена емоційність. гротеск, фантастика. Теоретичні положення експресіонізму.

Дадаїзм. Алогізм як основа творчості дадаїстів. Повна самостійність слова. Нові жанрові форми — ігрові, експериментальні, пародійні («брутський вірш», «симультанний вірш», «статичний вірш»). Абсурдизоване видовище.

Сюрреалізм. Сюрреалізм як новий стиль у мистецтві. «Маніфест сюрреалізму» Андре Бретона. Нові засоби та прийоми творчості (принцип «автоматичного письма»). Театральні проекти сюрреалістів. Український сюрреалізм.

Екзистенціалізм. Філософський і літературний екзистенціалізм. Основний постулат екзистенціалізму: екзистенція (існування) передус есенції (сутності).

Постмодернізм. Відкидання абсолютних об'єктивних істин. Ерудованість, наскрізна іронічність і пародійність письма. Нарочито ігровий стиль постмодернізму. Карнавальність.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС (4 години)

Загальні поняття про літературний процес

Літературний поступ. Поступальний розвиток світової літератури. Література та соціально-економічні відносини. Рушійні сили літературного процесу. Соціальна дійсність і літературний процес.

Зовнішні та внутрішні фактори розвитку літератури. Вплив різнопланових естетичних і культурних типів дійсності на літературу.

Внутрішні фактори розвитку літературного процесу

Художні взаємовпливи. Традиції та новаторство. Відштовхування, запозичення, наслідування, ремінісценція, парафраза, натяк, варіація, суперництво, концентрація, розпорошення.

Види художньої взаємодії

Міжнаціональна (внутрішньорегіональна й міжрегіональна) та внутрішньонаціональна художня взаємодія. Розвиток взаємодії на особистому рівні великих письменників, зв'язок окремих літератур і всієї художньої літератури окремих народів.

Світові епіцентри міжнаціональної літературної взаємодії (Греція доби античності, Італія — епохи Відродження, Франція — часів класицизму, Англія — доби романтизму).

УЧНІ ПОВИННІ ЗНАТИ:

— поняття про літературний процес: напрям, стиль, течія; світоглядні засади еволюції стилів, великі стилі епохи: ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм;
— найважливіші факти літературного процесу;

УЧНІ ПОВИННІ ВМІТИ:

— робити аналіз літературних стилів;
— здійснювати аналіз літературного процесу;
— здійснювати аналіз та інтерпретацію літературних творів із використанням опанованого теоретичного матеріалу;
— користуватися довідковими джерелами, зокрема літературознавчими енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів;
— вести дискусію довкола питань розвитку літератури та її перспектив.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение.— М.: Просвещение, 1979.— 352с.
2. Безлечний Іван. Теорія літератури.— Торонто: Молода Україна, 1984.— 304с.
3. Введение в литературоведение / Под ред Г.И.Поспелова.— М.: Высш. школа, 1988.—527с.
4. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины.— М.: Высшая школа, 1999.— 556.
5. Введение в литературоведение. Хрестоматія: Учеб. пособие / Под. ред. П.А.Николаева.— М.: Высш. школа, 1997.— 350с.
6. Вступ до літературознавства. Хрестоматія / Упоряд. Н.І.Бернадська.— К.: Либідь, 1995.— 256с.
7. Галич Олександр, Назарець Віталій, Васил'єв Євген. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича.— К.: Либідь, 2001.— 488с.
8. Гуляк А.Б., Савченко І.В. Основи віршування: Навч. посібник.— К.: Логос, 2003.—180с.
9. Гуляк А.Б. та ін. Деякі аспекти аналізу літературного твору / А.Б.Гуляк, Н.М.Скоробагатько, П.П.Хропко, І.М.Цуркан.— К.: Наук. світ, 2000.— 131с.
10. Качуровський Ігор. Метрика: Підручник.— К.: Либідь, 1994.— 120с.
11. Качуровський Ігор. Фоніка: Підручник.— К.: Либідь, 1994.— 163с.
12. Моклиця Марія. Основи літературознавства.— Тернопіль: Підручники & посібники, 2002.— 192с.
13. Наєнко М. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції.— К.: Академія, 1997.—320с.
14. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили.— К.: Мистецтво, 1981.— 287с.
15. Невінчана Наталія. Теорія літератури в школі: У 2ч.— К.: Ред. загальнопед. газет, 2004.
16. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв.— К.: Правда Ярославичів, 1998.— 448с.
17. Удалов ВЛ. Теорія літератури: цілісно-системний рівень: Посібник.— Луцьк, 1995.— Ч.1.— 112с.
18. Фролова К. Цікаве літературознавство.— К.: Освіта, 1991.— 190с.
19. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник для студ. вузов.— М.: Высшая школа, 1999.— 398с.

СЛОВНИКИ

1. Дорофієва Н.І. Словник-довідник з зарубіжної літератури.— Х.: Світ дитинства, 2000.— 192с.
2. Квятковский А.П. Поэтический словарь.— М.: Сов. энциклопедия, 1966.— 375с.
3. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: Навч. посібник з літературознавства.— К.: Укр. письменник, 1997.— 230с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001.— 636с
5. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: Довідник для учнів.— К.: Рад. школа, 1985.— 251с.
6. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів.— К.: Рад. школа, 1971.— 486с.
7. Литературный энциклопедический словарь.— М.: Сов. энциклопедия, 1987.— 751с.
8. Літературознавчий словник-довідник. — К.: Академія, 1997.—752с.
9. Словарь литературоведческих терминов.— М.: Просвещение, 1974.—509с.
10. Українська літературна енциклопедія.— К., 1988—1995.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	3
9-й КЛАС (34 години).....	8
10-й КЛАС (34 години).....	14
11-й КЛАС (34 години).....	17
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	20
СЛОВНИКИ	21
Зміст	22